

Protestant, evangelisk, reformert?

KJELL O. LEJON

Vid Kyrklig samlings samarbetsråd den 19 oktober 2019 i Stockholm höll professor Kjell O Leijon ett uppmärksammat föredrag där han redde ut begreppen »protestant, evangelisk, och reformert». Han noterade bl a att begreppet »protestant» mindre var en markering mot det romerska och mer mot vad de evangeliska såg som svärmeri. Här återges föredraget i sin helhet. Det publicerades även som artikel i SPT nr2/2020.

I vår kontext brukades ordet »protestant» för första gången i samband med riksdagen i Speyer i april 1529. Karl V:s bror Ferdinand, ansvarig för riksdagen, önskade nämligen via en riksdagsproposition upphäva ett tidigare beslut, taget under riksdagen i Speyer tre år tidigare, vilket gav varje enskild furste eller fri stad möjlighet att följa en evangelisk linje. Reformationssträvandena skulle nu (politiskt) stoppas, åtminstone till ett kommande koncilium. Ferdinand ville ha enhet i religionen.

Den evangeliska minoriteten, bestående av 14 fria städer och sex evangeliska furstar, lämnade då in en skrivelse som argumenterade emot detta nya beslut och meddelade att de inte kände sig bundna av detsamma, och att om de måste välja mellan att lyda Gud eller kejsaren så kommer de att lyda Gud. De vädjade att ett allmänt kyrkomöte eller ett kyrkomöte i den tyska nationen skulle ta upp saken på nytt. Det var denna skrivelse som av romersk-katolikerna beskrevs som en »protest». De som stod bakom den kom att kallas »protestanter». Det var alltså ingen självbeteckning. Man önskade en reformation av kyrkan, inte någon splittring.

I den *Augsburgska bekännelsen*, efter de inledande läroartiklarna, får vi en inblick i självbilden: »Detta är ... läran hos oss, i vilken man tydligt kan se, att den inte innehåller något som avviker från Skrifterna eller från den katolska kyrkan eller från den romerska kyrkan, så långt den är oss känd utifrån författarna...» Tidigare betonas också tydligt att man lär att det endast finns »en enda helig kyrka» (*una sancta ecclesia*), som alltid skall äga bestånd, och detta utifrån Paulus ord om »en enda tro, ett enda dop, en enda Gud och allas fader...». I denna kyrka skall evangeliet läras ut rent och sakramenten handlas på ett rätt sätt – det är nog för den »sanna enheten», sedan behöver »mänskliga traditioner eller yttre bruk och ceremonier» inte vara samstämmiga.

Enhetens dokument

Dokumentet var tänkt som ett enhetens dokument, »oenigheten gäller endast några få missbruk». Samhörighet fanns exempelvis när det gällde Nicaeas kristologi och realpresensen i nattvarden. Visserligen följde därefter de så kallade missbruksartiklarna, men enligt Melanchthon var de uppenbarligen inte av sådan art att de evangeliska eller reformatoriska och »romarna» inte skulle kunna leva inom samma kyrkogemenskap. Till den påvliga legaten Campeggio skriver han dessutom: »Vi har ingen dogm som skiljer oss från den romerska kyrkan» (vilket kanske inte var helt korrekt, jfr t.ex. transsubstantiationsläran). Man önskade alltså enhet i den enda Kyrkan. Genom hela *Augustana* talas det om Kyrkan i singularis. Man verkade »under en enda Kristus, vi också måtte kunna leva i en kristen kyrka, i endräkt och frid».

Om man ska kallas »protestant» så var det enligt *Augustana* mer i riktning mot andra hållningar än den »romerska». Vad de evangeliska protesterade emot var svärmeriet,

zwinglianismen, anabaptismen och andra heresier, som finns hos manikéerna, arianerna och »muhammedanerna» (!). Mot deras läror »protesteras» det tydligt.

När det gäller självbeteckningen hos de evangeliska, så skriver man endast om »våra församlingar», »i församlingarna» eller om »läran hos oss» – inte utifrån någon utbrytarposition.

I *Apologins* inledning återkommer önskan om enhet, även om situationen förändrats något. Melanchthon skriver att de evangeliska ber Kristus »att han i nåd må se till sin betryckta och söndrade kyrka och återföra den till en bestående endräkt i tron». I artikel XII *Om boten* förklarar han: »Vi finna sannerligen inget nöje i dessa meningsskiljaktigheter inom kyrkan ...» Man drev, skulle man kunna säga, en evangelisk-katolsk linje med stöd i Luthers lära. Likväl kom snart brytningen. Bakom den låg många andra orsaker än teologiska, även om sådana också fanns.

Reformatörerna var inte reformerta

När det kommer till reformert inflytande i kyrkan i Sverige, så var ett sådant inte aktuellt för de svenska reformatörerna. Både Olaus och Laurentius Petri hade studerat i Luthers och Melanchthons Wittenberg. Vi fick därför ingen bekännelse i enlighet med de reformertas *Confessio Helvetica* eller *Confessio Scotia*. Men redan Erik XIV:s och hertig Karls böjelser för det reformerta är kända. I Eriks fall hade han kommit under inflytande av fransmannen Dionysius Beurræus, som av Georg Norman rekryterats till Sverige och som verkat som lärare åt Erik. Senare skapade Erik ett kyrkligt reformparti omkring sig, som var påverkat av filippistiska och kalvinistiska idéer. På 1550-talet flyttade det dessutom in hantverkare och ämbetsmän i landet som var kalvinister och som under Eriks tid propagerade för kalvinismen.

Vid riksdagen i Arboga 1561 togs frågor om elevation och adoration upp (ett bruk som både Melanchthon och Calvin tagit avstånd ifrån), senare gällde det nattvardsfrågan och annat. Vid ett möte i Stockholm i april 1565, då de ledande kyrkomännen var samlade, enade man sig emellertid om en gemensam »vederläggning av kalvinismen». Erik ställde sig i detta läge bakom beslutet. Den 4 december samma år förklarade han dessutom att de kalvinistiska tolkningarna var falska och stred mot Guds ord.

Efter turerna med Johan III, Sigismund och hertig Karl skulle frågan om läran i landet fastställas i Uppsala 1593. Man lyfte fram Skriften, de tre gammalkyrkliga symbola, men även *Augustana*, som i mötets utkast kallades »det fjärde Guds helge församlings symbolum och sanningens kännemärke». Karl vände sig mot att man inte nöjde sig med att fördöma »papisterna» utan även inkluderade »zwinglianer och kalvinister» och yttrade de berömda orden »Sätten in alla dem, som I veten, att de äro av det slaget, så ock därhos själve Fanen i helvete; ty han är ock min fiende». I beslutet som togs kallades församlingarna i landet »evangeliska». Man »förkastar» alltså »zwinglianers» och »calvinisters» villfarelser, men även »vederdöpare och alla andra kättare». Dokumentet undertecknades med rubriken: »Then reena Evangeliska Läros och Religions almänneligha Underskriffning uthi heela Sweriges Rijke.» (Ordet »protestant» förekom inte.)

I Gustav II Adolfs kungaförsäkran 1611 förklarades att konungen skulle följa den oförändrade *Augsburgska bekännelsen* och *Uppsala Mötes beslut*. Den lutherska ortodoxin tog över. Men det fanns reformerta inslag även under denna tid. Tydligast ser vi den genom valloninvandringen. Under åren 1626–1653 rörde det sig om cirka 2 000–2 500 personer. En tydlig företrädare för dem var Louis de Geer. I Norrköping hade vallonerna egna reformerta barnalärare. Reformert gudstjänst fick också hållas. Louis de Geer hade dessutom en egen reformert huspredikant. Men vallonerna kom snart att assimileras och bli lutheraner. De reformerta blev inte heller i detta skede något större problem.

Engelsk särprägel

Ännu hade ordet protestant inte kommit till det svenska språkområdet. Det återfinns inte, vad jag förstår, förrän år 1680 och då i Samuel von Pufendorfs (1632–1694) *Innledning til historien*. I Tyskland kallade sig anhängarna till reformationen helst för evangeliska, i Frankrike hugenotter. I Holland och Skottland föredrog man, inte minst efter 1600-talet, beteckningen reformert. I England talade man om »ortodoxa» och »icke-ortodoxa» protestanter och då i förhållande till anglikanismen. Till de icke-ortodoxa hörde baptister och kväkare. Det engelska toleransediktet av år 1689, talade om »ortodoxa avvikare», som accepterades: »Protestant subjects dissenting from the Church of England.» Katolikerna kallade dock alla icke-ortodoxa.

Church of England fick sin bestämda särprägel. Thomas Cramner, primas från 1533, och den som stod bakom både *Common Prayer Book* och de 42 artiklarna, som senare, 1563, blev de 39 artiklarna, ansåg transsubstantiationsläran vara roten till irrläror och vidskepelse i kyrkan och utvecklade en egen nattvardslära, som kom mycket nära den kalvinska uppfattningen: Kristi kropp befann sig efter himmelfärden på en bestämd plats i himmelen och kunde därför inte vara närvarande i brödet i nattvarden. När man därför talar om att äta Kristi lekamen, så skulle detta förstås figurativt. Det är ett andligt ätande, vilket sker uteslutande genom tron och kan äga rum utanför sakramentet. Denna lära är i stort sett den som sanktionerades i de 39 artiklarna. Man skriver: »The Body of Christ is given, taken, and eaten, in the Supper, only after an heavenly and spiritual manner. And the mean whereby the Body of Christ is received and eaten in the Supper is Faith.»

De främsta ledarna för den puritanska rörelsen i England under Elisabeth I, Thomas Cartwright och Walter Travers, som båda vistats i Genève och tagit intryck av den kalvinska kyrkosynen, kom att utveckla presbyterianismen. Det var en gren av den puritanska rörelsen som inom engelska kyrkan ville införa en författning där biskoparnas myndighet skulle utövas av konsistorier och synoder, sammansatta av präster och lekmannaäldste. Man ville alltså inte erkänna den episkopala ordning som befästs under Edward VI och Elisabeth I. Guds ord skulle utgöra det enda rättesnöret såväl för kristenlivet som för kyrkans yttre ordningar och ceremonier. Man ville ha en reformation av reformationen men inom den engelska kyrkans ram.

Men det fanns även radikala grenar som önskade en reformation utan stat och hierarkier. Varje lokalförsamling skulle bestå av troende, och »heliga folket» skulle styra kyrkan. Ingen rangskillnad mellan präst och lekman fick förekomma, de hade endast olika funktioner. Detta demokratiska kyrkoideal fick sedan beteckningen kongregationalism (eller independentism).

Ur kongregationalismen växte sedan den engelska baptismen fram som en separatistisk rörelse, besläktad med anabaptismen nere på kontinenten. Inom denna sågs religionen vara en sak mellan den enskilde och Gud och här skulle inte någon inblandning från överheten finnas. Anglikanismen kom så att präglas av ett teologiskt tvåfrontskrig, dels mot Rom, dels mot puritanismen med förgreningar, och i detta visade man på ett starkt fasthållande vid den episkopala traditionen och statskyrkosystemet.

Individualistiska puritaner

Till de radikala riktningarna inom puritanismen hörde t.ex. skalden John Milton, författare till *Paradise Lost* 1667, och John Bunyan (baptist), författare till *The Pilgrim's Progress* 1676. Båda böckerna kom att få ett stort inflytande i den Nya världen, som i mycket präglades av de tankestrukturer som de första puritanska pilgrimerna tagit med sig till de nya kolonierna. De såg Atlanten som Röda havet, sitt nya land som ett nytt Israel, en ny chans för mänskligheten. Man var ett utvalt folk som skulle bygga ett bibelbaserat samhälle.

I botten låg förbundstanken, en *teologia gloriae*, en optimism. Fria församlingar byggdes upp av individer, som avgjort sig för Gud. Man såg behov av väckelse i ett dualistiskt och millennialistiskt perspektiv. Men eftersom man inte kunde se in i en människans hjärta om hon var sant omvänd blev moralen viktig. Det var genom sitt liv man visade om man var rätt troende. Man skulle vara ett föredöme, liksom hela nationsbygget skulle vara »en stad på berget», ett föredöme för världen.

Individualismen underströks. Redan under The Great Awakening betonades den enskildes omvändelseupplevelse starkt. »Personal religious experience» var viktigare än »orthodox teaching». Man kunde beskriva det som »a radical empowerment of the individual», inte minst i grupper med s.k. »New Light»-hållning och i dessa återfanns exempelvis kongregationalister och presbyterianer. Alexis de Toqueville, skriver en tid senare, under The Second Great Awakening, att amerikanerna »follow their religions out of self interest». Betoningen låg på »individual liberty», inte på något traditionell, allmänkyrklig ecclesiologi.

Evangelikaler och evangeliska

I amerikanska sammanhang nämns ofta evangelikal tradition. Beteckningen »evangelical» eller »evangelicalism» motsvarar närmast de amerikanska lågkyrkliga riktningar som betonar den enskildes omvändelse och frälsning. Individualismen i denna kombinerades ibland med en icke traditionsbunden och vildvuxen biblicism, som resulterade i en lång rad splittningar inom de reformerta leden och därmed till en otroligt mångdifferentierad samfundskarta. De starkast växande kyrkorna i dagens USA är evangelikala och samfundsobundna (»non-denominational»). De är ofta såväl bibelkonservativa som politiskt konservativa. De lutherska kyrkorna var tidigt ofta etniskt bestämda, vilket man fortfarande kan se spår av även om de etniska beteckningarna är borta. Kvar finns dock inte sällan »evangelisk» vilket oftast betyder något annat än »evangelical».

Om vi kort ser på någon specifik grupp i det amerikanska utvecklingsschemat kan vi se på pingstvännerna. Här fanns en grupp med bl.a. R.G. Spurling i spetsen som betonade vikten av att göra sig fri från bekännelser och liturgier. Här fanns brytningar i synen på andedopet och den s.k. »oneness»-gruppen som enbart döpte i Jesu namn. G.T. Haywood menade att treenigheten var en av historiens många falska läror. A.D. Ursham bekände sig till nestorianismen. Från bl.a. USA kom pingstinfluenser till Sverige och även om de hamnade i en svensk kontext, så aktualiserades en rad lärofrågor, såsom dopfrågan (som ännu inte är löst bl.a. p.g.a. att barnteologi inom pingströrelsen är oklar).

Det som hänt i England och i Amerika sipprar ofta in i våra svenska sammanhang. Här var vi dock länge blott »evangeliska». Beteckningen »luthersk» började man bruka på 1700-talet. Den återfinns exempelvis i 1781 års toleranslag. I 1809 års regeringsform talas det dock endast om »den rena evangeliska läran». »Protestantisk» förknippades länge med »liberalprotestantismen». I 1982 års lag om Svenska kyrkan motsvaras »den rena evangeliska läran» av »evangelisk luthersk», även om den ursprungligen kanske är mer »melanchthonsk-luthersk» eller »evangelisk-katolsk».

Blir vi reformerta?

På svensk mark kom vår evangelisk(-katolska) tradition, dogmatik och ecklesiologi, att ifrågasättas av socialistiska, liberala och religiösa tankeströmmar. Den svenska sekulära formen av individualism kom exempelvis att samspela med kritik från individualistiskt präglade reformerta och anabaptistiska grupper när det gällde traditionell evangelisk(-katolsk) dopsyn, församlingssyn, nattvardssyn och ämbetssyn. Så kom t.ex. ämbetssynen att dra mot en mer funktionell än sakramental tolkning. Att det sker en anpassning till re-

formerta tankegångar ses också i det faktum att pastorer somt har hemvist i Reformerta världsförbundet får prästtjänster i Svenska kyrkan utan att vigas till kyrkans ämbete.

Allt tydligare kongregationalistiska drag återfinns även i församlings- och kyrkosyn. Det moralistiska anslaget förstärks genom s.k. skolreformer. När det gäller nattvardssyn påminns vi om överläggningarna med den anglikanska delegationen i Uppsala 1909. Nattvardsgemenskap rekommenderades mellan den svenska och den anglikanska kyrkan. Lambethkonferensen antog detta 1920. Man erbjöd även att biskopar skulle kunna delta vid biskopsvigningar inom vår kyrka. Som skäl angavs dels en obruten biskopssuccession i Svenska kyrkan, dels att prästämbetet har bibehållits som en tjänst åt ord och sakrament.

Ett svar kom från Svenska kyrkan via biskopsmötet 1922. I detta betonas inte det som anglikanerna pekat på, utan det »frälsningsbudskap» som båda kyrkorna anförtrotts, om en enhet »i det allra djupaste och centralaste». Men man betonade även kyrkornas olikheter i nattvardssyn: »den skiljaktighet, som enligt båda kyrkornas bekännelseskriterier förefinns i deras uppfattning av själva nattvardens väsen».

Vi ser på flera sätt ett inflytande från reformert tänkande. Vad händer därmed i Svenska kyrkan? Hur ser det till exempel ut med den apostoliska successionen, såväl den inre (gällande den evangelisk-(katolska) eller »rena evangeliska läran»), som den yttre (gällande ämbetsuccessionen)? Hur byggs församling när ämbetet ses som funktionellt? Vad händer när den demokratiska folkkyrkan föredrar en kongregationalistisk kyrkosyn i vilken lärofrågorna ytterst beslutas av ett politiskt sammansatt möte? Om kyrkan uppfattas som ett »serviceorgan»? Vad händer när reformert nattvardssyn vinner mark, eller för den delen panteistiska drag, som i den nya kyrkohandboken?

Men vad ska vi då göra? Först och främst dechiffra främmande influenser och påtala dessa samt undervisa om vad som är autentiskt apostoliskt och peka på skillnader mellan detta och de främmande influenserna; att vi står på evangelisk-(katolsk) grund, i sund reformatorisk tradition. Men också att dagens *ecclesia militans*-situation en dag skall förvandlas till en *ecclesia triumphans*-verklighet. Vår uppgift är först och främst inte att vara protestanter i »den ena Kyrkan», inte heller reformerta, utan troget »evangeliska» eller evangelisk-katolska i den svenska »kyrkoprovin».